

BREEK met de **RANDSTADLOBBY!**

Democratiseer onze **waterstaat!**

= Zonder een breuk met de Randstadlobby en democratisering van onze waterstaat geen oplossingen voor woon-,klimaat- en biodiversiteitscrisis =

Het politieke debat over de ruimtelijke ordening loopt jammerlijk vast. Rechts durft stokpaarden als de hypotheekrente-af trek en het on- dan wel onderbelast laten van eigen woning en eigen vermogen niet op te geven, links durft de mensen niet te zeggen dat niet iedereen meer in de Randstad kan blijven wonen. Wat we nodig hebben is dat er eindelijk eens een eerlijke, integrale visie op onze ruimtelijke ordening ontwikkeld wordt. Waarbij volkshuisvesting niet alleen benaderd wordt vanuit de vraag hoeveel te bouwen, maar ook hoe en waar in ieder geval *niet* én waar het nodig is zelfs te gaan slopen en waarom. Bij de beantwoording van de waarom-vragen op al die terreinen moeten naast het sociale vooral klimaat en biodiversiteit veel bewuster in de overwegingen betrokken dan nu gebeurt en niet alleen met het oog op de korte termijn, zoals gebruikelijk, maar ook de verder liggende toekomst. Wie zei daar 2120? In dit stuk de eerste aanzetten voor zo'n integrale visie.

=Met Maxime bouwen voor de verzopen, verzakte of verdroogde leegstand in de verdere 21^e eeuw

Het was volop scoren voor de lobbygroepen in de eindsprint naar het regeerakkoord van Rutte IV. Het wensenlijstje van Maxime Verhagen, benede leider van Bouwend Nederland, werd zelfs voor de volle honderd procent gehonoreerd: 1mijoen woningen bijbouwen de komende tien jaar. De kwestie of het leeuwendeel van die volgens de door de regering uitgewerkte bouwopgave wel terecht zou moeten komen in gebieden die daar op termijn om waterstaatkundige, bodemkundige en/ of klimatologische redenen niet voor geschikt zijn, kaartte Deltacommissaris Glas begin december [2021] al aan [1]. Waar komt die voorkeur voor dergelijke kritische bouwlocaties vandaan? Die locaties vinden we niet in de laatste plaats in het westen des lands - de Randstad dus. Die dankzij haar machtige lobby voor de zoveelste keer het leeuwendeel van de buit wist binnen te slepen. Ten koste van het heil van zowel de buitengewesten als ook het eigen heil. Dat de randstedelijke grenzen aan de groei niet alleen de eigen droge voeten en het klimaat betreffen, maar ook op een veel breder en dieper vlak de biodiversiteit werd in diezelfde maand december duidelijk dat verdere groei van Schiphol wegens de te grote stikstofbelasting niet verder toegestaan zou worden, ja dat het aantal vluchten drastisch teruggeschoefd zou moeten worden [2]. Dat zou dus eigenlijk Einde Polderbaan moeten worden, een baan die overigens nooit aangelegd had mogen worden, want een natuurvergunning heeft de luchthaven nimmer aangevraagd - de vliegvelden in de buitengewesten

overigens waarnaar Schiphol in noodgevallen hoopt te kunnen afwijken hebben dat overigens eveneens nagelaten. Zo kwam plotsklaps, nog ruim vóór het regeerakkoord droog was, een nieuwe pijnlijke lacune in een belangrijk regeringsdossier aan het licht. En zo doemt het beeld op van een alomvattende beleids crisis in de ruimtelijke ordening. De Puinhopen van Rutte I tm IV en van diens neoliberale voorgangers Lubbers, Kok en Balkenende.

**=Een pleidooi voor een volwassen ruimtelijke ordening:
evenwichtig, integraal in breedte en diepte, rechtvaardig**

Op het eerste gezicht lijkt Rutte IV te hebben besloten de ruimtelijke ordening eindelijk eens serieus te willen gaan nemen door de gewezen Corona-minister Hugo de Jonge het baantje van minister van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening te gunnen. Maar het beleidskader van waaruit deze opgave gestalte zou moeten krijgen - of beter gezegd : het ontbreken van zo'n kader - biedt bitter weinig perspectief op een zinvolle en doortastende aanpak.

Allereerst is daar de uitdrukkelijke koppeling met de volkshuisvesting . Waar blijft hier de koppeling met klimaat, waterstaat, biodiversiteit en leefbaarheid als onmisbare toetsingscriteria voor een evenwichtige benaderingswijze van de ruimtelijke ordening? In het oude VROM-ministerie van weleer zat tenminste nog de M van Milieu.

Op het volkshuisvestingsfront zelf wil het regeerakkoord evenmin overtuigen. Als gebaar wordt nu de opheffing van de verhuurderskorting voor de woningbouwcorporaties als groots offer in de strijd geworpen. Maar de bottleneck voor de oplossing van de wooncrisis wordt ongemoeid gelaten. Het grote knelpunt wordt hier gevormd door de machtige monopoliepositie die grondeigenaren, projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties innemen bij woningbouw- en stadsvernieuwingsprojecten [3]. De corporaties, in de loop der tijd steeds sterker marktconform opererende instellingen doorgaans zonder ook maar de minste democratische legitimatie, vormen hier juist een kardinaal onderdeel van het probleem.

Kortom, deze eerste schoten voor de boeg geven alleen al meer dan voldoende aanleiding voor een veelomvattende en systematische kritiek. Hieronder de hoofdlijnen waarlangs zo'n kritiek geformuleerd zou moeten worden.

-De wisselwerking tussen demografie en economie, Europees en nationaal

“De gevolgen van deze demografische verschuiving zullen kolossaal zijn. De klassieke bevolkingspiramide met weinig ouderen aan de top en veel jongeren aan de onderzijde komt er wereldwijd door op zijn kop te staan. In 23 vooral Aziatische en Europese landen zal de huidige bevolking zelfs meer dan halveren. Dit geldt voor onder meer Italië, Spanje, Portugal, Polen, Roemenië, Oekraïne, Japan, Thailand, en Zuid-Korea. Ook China's bevolking zal ver terugvallen, van 1,4 miljard naar 732 miljoen. En Nederland? Ook dat zal zich niet aan deze trend onttrekken. De bevolking valt er naar verwachting terug van ruim 17 miljoen tot 13,6 miljoen.”

Aldus de meest recente prognose voor de ontwikkeling van de omvang van de wereldbevolking voor de rest van de eeuw volgens de recente immense studie van het *Institute for Health Metrics and Evaluation* in de Amerikaanse stad Seattle onder leiding van biostatisticus en hoogleraar Stein Emil Vollset [4], een prognose die in het verlengde ligt van eerdere onderzoeken [5]. Oorzaken van de krimp en de vergrijzing? De daling van het gemiddelde aantal geboortes per vrouw [het zogeheten kindertal] zet door, óók in Afrika, waar de omvang van de bevolking voorlopig nog wel enkele decennia zal groeien, maar niet veel later onherroepelijk gaat krimpen dankzij betere scholing van vrouwen in combinatie met de trek naar de stad - beide ontwikkelingen versterken de verdere geboortebeperving. In [delen van] Azië en in Europa zijn bevolkingskrimp en vergrijzing al volop aan

de gang. In Europa worden krimp en vergrijzing gecompenseerd door immigratie, maar lang niet overal en in dezelfde mate. In het economisch dynamische noordwesten van ons werelddeel zou de bevolking de komende twee à drie decennia nog wel wat verder kunnen doorgroeien, maar dat is zeker geen natuurwet. Noordwest Europa zou er namelijk ook voor kunnen kiezen er actief aan mee te werken om welvaart en bedrijvigheid gelijkmatiger over het werelddeel te verdelen. Daarmee zouden in een zelfde beweging ook (met name arbeidsmigratie)stromen afgeremd kunnen worden. En ook hier geldt: ieder land, in ieder geval de economische en politieke elites van zo'n land, krijgt/krijgen wat het/ ze verdient/ verdienen. Wie graag blijft investeren in sectoren die vragen om veel precare goedkope arbeidskrachten - zoals bijvoorbeeld Nederland met zijn even vervuilende als ruimteverslindende seizoens[glas]tuinbouw, massaslachterijen en steeds grotere distributiecentra - investeert onverbiddelijk ook in blijvende arbeidswaandoelstanden en woningnood. En op die manier wil de omvang van onze bevolking heus wel 'lekker' doorgroeien tot ruim voorbij de achttien à negentien miljoen inwoners tussen 2040 en 2050.....

Maar we zouden de demografische krimp natuurlijk ook heel goed ook een eind naar voren kunnen trekken, als we *politiek* maar willen - Met een volwassen ruimtelijke ordening. Opgezet vanuit een evenwichtige sociaal-economisch en -ecologisch beleid zouden hier wonderen verricht kunnen worden. Dat zou ons ook om ruimtelijke redenen juist heel goed uit kunnen komen. Nederland is immers een dicht bevolkt land waar de ruimte onder druk staat. Die druk zou in de loop van de eeuw nog een stuk hoger kunnen uitpakken als de veilig beschikbare landoppervlakte onder invloed van klimaatverandering zou gaan krimpen. Dan zouden we door al de komende decennia al demografisch te gaan krimpen tijdig makkelijker en ruimer in het jasje van onze ruimtelijke ordening kunnen komen te zitten - Lang Leve De Dubbelkrimp dus! Dan zouden we ook de nodige tijd krijgen om het model van dat jasje hier en daar flink te verstellen: minder verstedelijking in de waterstaatkundig kwetsbare en overbevolkte landsdelen in de kustgebieden in het westen des lands zoals Randstad Holland en juist meer verstedelijking in het veiliger en hoger gelegen zuiden, oosten en noordoosten des lands. En daarbij gaat het zeker niet om economisch kansloze gebieden, maar om regio's die het volop in zich hebben sneller dan gewoonlijk verwacht het westen des lands economisch te evenaren. Het zuiden evenaart de Randstad nu al. Ook het oosten en noordoosten hebben op dit vlak meer dan genoeg troeven voor de toekomst in handen.

Maar zo'n de keuze voor een dergelijke echt volwassen ruimtelijke ordening is natuurlijk alleen haalbaar als we de geo-economische basis van de natie fundamenteel willen veranderen. Die basis is heden ten dage nog steeds ten volle gegrondvest op het heilige beginsel van het primaat van de o zo 'dynamische' metropolen die elkaar proberen op minimaal Europees en maximaal mondiaal schaalniveau met verve de tent uit te vechten. De 'deltametropool' alias Randstad Holland in concurrentie met Londen, Parijs en Berlijn, bejubeld door menig - ook iets een 'línksere' - Nederlandse econoom [6]. Wie de werking van een dergelijk mechanisme met al zijn kwalijke demografische, sociale, humanitaire en ecologische gevolgen als een natuurwet accepteert kan geen sociaal en duurzaam perspectief voor de 21e eeuw ontwikkelen. Wél nastrevenswaard is een beleid dat hiermee juist te durft te breken. Écht durft te breken - dus niet alleen gericht op de negatieve gevolgen van de neoliberale metropolitaine benadering op onze volkshuisvesting en aantasting van de leefbaarheid in de grote steden. Maar wél een beleid dat eindelijk eens lijnrecht durft in te gaan tegen de belangen van de machtige Randstadlobby die het land gijzelt. Bij een fundamenteel anders gericht beleid kan het mes der van demografische, sociale en ecologische heilzaamheid van meerdere kanten snijden. Als we de welvaart in de brede zin des woords - dus de bijbehorende maatschappelijke voorzieningen - billijker over het land gaan spreiden, kan dat over een veel breder front effect sorteren. Niet alleen voor de gebieden buiten de Randstad, maar ook voor leefbaarheid en volkshuisvesting in de metropool. Zo' n spreiding van de verstedelijking kan bovendien de sterke demografische groei, die nu niet in de laatste plaats in de drie grootste steden van de Randstad plaatsvindt [7] temperen - de motor van de immigratie lijkt hier vooral toch de onstuitbare dynamiek internationaal concurrerende grootstad te zijn En daarnaast kunnen we natuurlijk ook door het aan

banden leggen en op termijn doen inkrimpen van bepaalde bedrijfssectoren over de hele linie het demografische, ecologische, sociaal-maatschappelijke en ruimtelijke klimaat beslissend verbeteren. Sectoren die bij uitstek het milieu vervuilen, de natuur belasten, onevenredig ruimte innemen en jegens arbeidsmigranten sociaal vaak uiterst kwalijk opereren. Sectoren zoals daar zijn: de [glas-]tuintbouw, de sier- waaronder bollen-]teelt, de [wegen]bouw en de verkeerslogistiek.

Ja, maar zo'n beleid vraagt natuurlijk wel om een economie die breekt met de mantra van de economische groei. En die mantra kan alleen het zwijgen opgelegd worden door spaken te steken in het wiel van de krachtbron van die groei, de onverzadigbare accumulatie van het kapitaal.

-Woningnood: vooral sociaal-economisch en kwalitatief, veel minder fysiek en kwantitatief

“Acuut is er in Nederland een tekort aan 330 duizend woningen. Als alle tweede huizen worden verboden - of fiscaal zo worden aangepakt dat iedereen zichzelf in de voet schiet – dan zou die in één klap worden opgelost. Maar dat mag niet worden verwacht van een kabinet dat zelf zo dik in het vastgoed zit.”

Het was natuurlijk een demagogische opmerking van de linkse activist René Danen die 19 januari 2022 langs kwam op mijn facebook-account. Demagogisch inderdaad, maar wel met een keiharde kern van waarheid. Natuurlijk is zijn de tekorten en de verborgen overschotten niet zonder meer tegen elkaar weg te strepen. Maar aan de andere kant is er ook wel een en ander af te dingen op de manier waarop het inmiddels beroemd geworden tekort van 1 miljoen nieuwe woningen waaraan de komende tien jaar in de vorm van nieuwbouw behoefte zou zijn berekend wordt [8]. Dat magische getal, met grote gretigheid gehanteerd door bouwbazen als eerder genoemde Verhagen, projectontwikkelaars en woningbouwcorporatie-apparatsjiks, heeft inmiddels een ereplaats gekregen in het regeerakkoord als onaantastbaar volkshuisvestingsmantra. Nog afgezien van allerhande bezwaren omtrent de praktische haalbaarheid van de 1 miljoen van Verhagen en Rutte IV [9] en de belemmerende rol die het woningbouwmonopoliekartel die in de visie van eerder geciteerde Duijvestein daarin speelt [10] wordt met behulp van de retoriek van het harde getal de kwestie van de vereiste demografische, sociale en ecologische inclusiviteit behendig omzeild. Kwesties op die vlakken vergen naast kwantiteit ook aandacht voor en eisen aan de kwaliteit van de woningbouwopgave, waarbij naast bouw ook transformatie en sloop in beeld dienen te komen.

Laten we met de demografische inclusiviteit beginnen. Al ruim decennia hebben serieuze planologen en stedenbouwkundigen onderstreept dat in zowel de bestaande en de toekomstige woningvoorraad het nodige moest veranderen om ruimte te maken voor aanpasbare ouderenhuisvesting. Intussen bleef nagenoeg iedere projectontwikkelaar en woningbouwcorporatie lustig doorbouwen van woningen voor gezinnen en dan bij voorkeur voor de koopmarkt - een noodlottige combinatie van demografische bijziend en schaamteloos asociaal. Des te stuitender is de gotspe van een groot aantal gemeenten om, nu de woningnood over de plinten heen dreigt te klotsen, de ouderen die in hun eengezinswoningen blijven 'plakken' als hoofdschuldigen van de wooncrisis aan te wijzen [11].

Het gebrek aan sociale inclusiviteit in de volkshuisvesting is het grootste pijnpunt waarop de felle woonprotesten afgelopen jaar zich richtten, en terecht! Des te schrijnender is de situatie waar sociale woningnood uitloopt in regelrechte ruimtelijke sociale apartheid en - zoals bij de latere toevoegingen aan de beruchte Rotterdamwet - in schaamteloos racisme [12]. De schuldigen zijn hier niet alleen de wetgever en de betrokken uitvoeringsgemeenten, maar ook - opnieuw! - de woningbouwcorporaties. En dat de voormalige 'Hochburgen' van onze ooit zo internationaal vermaarde sociale woningbouw tegenwoordig een prominente rol spelen in de pijlsnelle gentrificatie van hele volkswijken en het daarmee gepaard gaande uitsluiten en verjagen van de bestaande, vaak armlastige bewoners moge blijken uit menig schrijnend nieuwsbericht in de - al dan

niet sociale - media :van de Rotterdamse Afrikaanderwijk tot de Amsterdamse Pijp . De remedie tegen deze grondig scheefgegroeide sociale woningnood kan niet alleen van planologische en stedenbouwkundige experts komen, en ook niet van min of meer verlichte of sociaal bewogen overheden. Resultaten worden hier alleen geboekt op het moment dat de bevolking zelf actief en creatief in protest komt.

De kwestie van de ecologische en ruimtelijk-geografische inclusiviteit werken we uit in de volgende twee paragrafen. Daarbij richten we ons in de eerste paragraaf op de kwestie van de noodzaak van een all over, natiebrede evenwichtige geografisch- ruimtelijke ontwikkeling vanuit klimatologisch, hydrologisch en ecologisch gezichtspunt. In de tweede paragraaf komt specifiek het thema van het evenwicht tussen stad en land op regionaal en lokaal schaalniveau aan de orde. Daarbij is de aandacht primair gericht op ecologische kant van de zaak. De sociale aspecten van die thematiek komen twee hoofdstukken verder aan de orde.

-De noodzaak van een landinwaartse verschuiving van het stedenbouwkundige zwaartepunt

“Volgens de woningbouwopgave die de regering zichzelf stelt zouden er de komende 10 jaar zo’n 1 miljoen woningen bijgebouwd moeten worden. In die plannen zouden er daarvan ruim vier vijfde neergezet moeten gaan worden in “overstroombare gebieden, gebieden met een slappe ondergrond of gebieden met een natte bodem. Het zijn locaties die kwetsbaar zijn voor overstromingen, wateroverlast, bodemdaling, maar ook voor droogte en hitte. Deze kwetsbaarheid zal door klimaatverandering toenemen, waarbij we steeds meer te maken krijgen met extreem weer, pieken in de rivierafvoer en een stijgende zeespiegel.” [13] Dus niet doen, waarschuwt Deltacommissaris Glas in een adviesbrief van begin december [2021] aan de DG’s [directoraten generaal] van de ministeries Binnenlandse Zaken [BZK] en Infrastructuur en Waterstaat [I en W]. Of, hoe en in hoeverre het nieuwe kabinet Rutte IV gaat luisteren naar de deze noodkreet blijft vooralsnog onduidelijk. Een en ander onderstreept in dit verband eens te meer onze eerdere pleidooien in de kolommen op deze site om in ieder geval bij grootschalige stedenbouwkundige operaties het waterstaatkundig kwetsbare westen en uiterste noorden van ons land voortaan te mijden.”

Aldus de aanhef van het redactioneel in het kwartaaljournaal [winter 2021/2022] [14] . Een en ander onderstreept in dit verband eens te meer onze eerdere pleidooien in de kolommen op deze site om in ieder geval bij grootschalige stedenbouwkundige operaties het waterstaatkundig kwetsbare westen en uiterste noorden van ons land voortaan te mijden. Dus: verleg dan allereerst het landinwaartse stedenbouwkundige zwaartepunt naar de landsdelen op en achter de drooglijn. Dat is de lijn die van zuidwest naar noordoost door ons land, van Breda via Den Bosch, Nijmegen/ Arnhem, Utrecht, Amersfoort en Zwolle naar Groningen. Ten noord westen van die lijn wordt wonen een steeds hachelijker zaak. Ten zuidoosten daarvan is de zaak een stuk safer. En de drooglijn zelf kan als contactzone tussen laag en hoog, nat en droog op termijn een steeds interessantere vestigingsplaats worden. Met name steden en regio’s waar belangrijke verbindingssassen naar verder landinwaartse centra deze drooglijn kruisen hebben de potentie uit te groeien tot nieuwe steden van de 21^e eeuw.

Niet alleen klimaat en waterstaat nopen ons tot een evenwichtiger geografisch-ruimtelijk beleid , ook ecologie en dan met name de zorg voor de versterking van de biodiversiteit zijn natuurlijk op termijn van zeker van even groot belang. Daarbij is niet alleen een overmaat aan verstedelijking een van de potentiële “boosdoeners’ [we moeten er voor waken op en achter de Drooglijn in dezelfde fouten te vervallen die we in de Randstad maakten], de intensieve exportgerichte landbouw vormt hier een minstens zo grote bedreiging. In de ommelanden van de Randstad Holland zijn de milieubedervers de intensieve melkveehouderij in de veenweidegebieden en de [glas]tuinbouw en bollenteelt in [voormalige] binnenduinen , buiten de Randstad – en dan met name op de ‘arme’

zandgronden - zijn de aan de agrarisch sector gerelateerde milieuproblemen minstens zo ernstig. Denk daarbij niet alleen aan intensieve varkenshouderij in [vooral oostelijk] Noord Brabant, maar houdt ook het oosten en het noordoosten goed in de gaten, en denk daarbij dan niet alleen aan varkens, koeien en pluimvee maar ook aan glastuinbouw [zuidoost Drenthe] en bollenteelt [sterk in opkomst in zuidwest Drenthe] - de nieuwe boer met de landbouwgifspuit in de aanslag, een weinig hoopgevend vooruitzicht voor de omwonende Parkinsonpatiënt..... [15] .

-Nieuwe ecologische evenwichten tussen stad en land binnen en buiten de Randstad geboden

De dichotomie tussen stad en platteland wordt de afgelopen jaren met groeiend succes door demogogen van uiteenlopende ideologische snit geraffineerd uitgebuit, waarbij de uiterst rechter flanken van het politieke spectrum op dit moment de boventoon voeren. Wie onbevangen op nader onderzoek uitgaat ontdekt tussen mythe en werkelijkheid een reeks van uiteenlopende kernen van waarheid. Een en ander hangt af van thematische invalshoek [ecologisch-klimatologisch, sociaal-economisch] en het gekozen schaalniveau [van lokaal en regionaal tot en met nationaal en natiegrensoverschrijdend]. In de vorige paragraaf concentreerden we ons op het nationale schaalniveau, hier richten we ons op de verhouding tussen stad en land op regionaal en lokaal niveau.

Wat hier allereerst opvalt is dat in regio's in en om de Randstad op het gebied van de ruimtelijke ordening lang niet overal en altijd de belangen van de stad prevaleren boven die van de stad. Waar 'de stad', groot of klein, een economisch sterke agrarische sectoren als de glastuinbouw en de bloembollenteelt en alsook zij het in mindere mate de vollegrondstuinbouw en de akkerbouw op zijn weg vindt valt de strijd lang niet altijd in het voordeel van de stad uit. In die gebieden delven de belangen van de niet agrarische burgerbevolking het onderspit ten opzichte van het agrarische belang - met name op het vlak van leefbaarheid en volksgezondheid. Die economisch sterke op milieugebied vervuilende agrarische sectoren winnen het overigens ook vaak van de mindere sterke, - zoals de glastuinbouw in het Westland van de melkveehouderij in het aanpalende Midden Delfland, dit niet alleen op ruimtelijk vlak, tot uitdrukking komend in het steeds verder oprukken van de kassen in Midden Delfland, maar ook op hydrografisch-milieuhygiënisch gebied, hetgeen pijnlijk wordt bij wateroverlast bij hevige neerslag; dan drijft de Westlandse glastuinbouwvervuiling - van pesticiden tot plastic - letterlijk de weilanden van Midden Delfland in. Een evenzeer kwalijke rol speelt de bollenteelt verder noordelijk in de Randstad. In de Bollenstreek blokkeert de sector woningbouw op 'eigen' grond, verovert de laatste grasvelden en veroordeelt de volkshuisvesting tot het weiland. Tegelijk bedreigt de bollenteelt er de natuur en de drinkwatervoorziening in de binnenduinstrand. Eenzelfde verhaal nog verder naar het noorden, waar ter hoogte van Alkmaar de kleibodem van de 16e-eeuse droogmakerijen van Berger en Egmondermeer rigoureus werden omgekeerd ten behoeve de bollenteelt.

Een soortgelijk opdringen van sterke agrarische sectoren ten koste stad én land is buiten de Randstad overigens evenzeer waarneembaar, misschien op menige plek nog wel in beduidend ernstiger mate. Berucht in dit verband is Noord Brabant, en dan vooral het oosten van die provincie. Denk daarbij niet alleen de varkenssector, maar aan de rundvee, pluimvee en geitensector [wie zei daar Q-koorts?] En vlak in dit opzicht de arme zandgronden van centraal en oost Nederland niet uit: van Gelderse Vallei via Veluwe naar Twente en Achterhoek. En hier op die arme zandgronden speelt niet alleen de overintensivering van de landbouw door mest/stikstof zijn kwalijke rol, maar ook het waterprobleem, in dit geval niet zozeer in de eerste plaats van wateroverlast, maar ook en vooral van watertekorten, en dan vooral in de droge jaargetijden. Een structurele aanpak van zowel mest/stikstof- als waterproblematiek is hier nog ver te zoeken, en niet alleen hier, maar ook op het platteland onder de rook van de Randstad. Om de problemen te kunnen overwinnen moeten pijnlijke beslissingen genomen worden door partijen die het louter lokale belang overstijgen. Het is zeer de vraag of de agrarische sector daar zelf toe in staat moet worden geacht. Hier zijn het vreemde ogen die tot verandering ten goede zouden kunnen dwingen. Maar dan geen 'Haagse'

ogen alleen en primair, maar ogen van streekgenoten, niet-agrariërs, 'stadgers'. En dan niet alleen ogen maar ook handen en hoofden die bereid zijn om ondersteund door deskundigen zich oprecht en onbevangen in de landelijke materie te verdiepen en de handen uit de witte mouwen te steken, niet alleen op eigen al dan niet boer-stadger-gemengd erf, maar op het schaalniveau van minimaal de regio. En daarbij hoort tegelijk medezeggenschap van de stadger over zijn eigen landelijk gebied, zijn eigen ommelanden. Kortom een dergelijke opgave overstijgt allerhande op zichzelf waardevolle lokale vaak heel natuurinclusieve maar versnipperde agrarische stadger-initiatieven als 'land van ons' [16] en 'herenboeren' [17] tot en met meer of minder coöperatieve, circulaire en landschapsinclusieve boerennetwerken. De centrale opgave bij dit alles om in de niet onomstreden trits planet, people- profit de laatste poot [die van het berekenende winstbejag] structureel op verre afstand te houden.

=Waterstaat van onderop: een democratische revolutie van waterschap tot en met RWS

De 'redding' kan op dit vlak kan dus niet van één van deze partijen in dit belangenconflict, maar dient een publieke kwestie te zijn, of beter: te worden. Welke democratische publieke zou in deze tijden van klimaat-, biodiversiteits- en wooncrisis hiervoor potentieel de beste kaarten bezitten. Een partij die zich *qualitate qua* nu al op een breed klimaatfront intensief bezig houdt met kwali-en kwantiteit van ons water, en daarmee behalve met het oppervlaktewater ook met het grondwater [het treven naar een gezonde bodem] en met het hemelwater [van - niet langer zure - regen tot en uiteindelijk gezonde] lucht. En dan komen we - ook heden ten dage - op het laagste schaalniveau nog steeds terecht bij het waterschap, die bestuurslaag die tijdens de Bataafse Revolutie aan het eind van de 18e eeuw helaas abusievelijk vergeten werd en daardoor als taai relict van het - o zo ondemocratische - ancien régime kon blijven voortbestaan, in de daarop volgende twee eeuwen alle grondwetswijzigingen overleefde als een wat vergeten entresolletje in het Huis van Thorbecke. Een bestuurslaag die vanaf de jaren 70 van de 20e eeuw weer tot leven gewekt werd om ingezet te worden voor nieuwe met name milieuhygiënische taken, te beginnen bij de zuivering van het oppervlaktewater om vervolgens verbreed en verdiept te worden tot de opgave van zogeheten 'integraal waterbeheer'. Een bestuurslaag die niet alleen op een steeds breder en dieper terrein ging opereren maar ook in fusie-snelreïnvlaar een enorme schaalessprong doormaakte. Daarmee is het waterschap veelal ongewild in het centrum van de discussie over de ruimtelijke ordening komen te staan. Waterschappen met hun doorgaans nogal technocratische benadering worden heden ten dage meer en meer gedwongen tal van beslissingen met vergaande maatschappelijke consequenties, met beslissingen over het al dan niet bebouwen van waterstaatkundig precaire locaties als pregnantste voorbeeld. Maar daarbij is het waterschap ten principale en in de dagelijkse praktijk ook heden ten dage nog steeds ondemocratisch, al is het alleen al wegens het hardnekkig in het kiessysteem vasthouden aan speciale zogeheten geborgde zetels in de algemene vergadering die toegekend worden aan vertegenwoordigers van speciale belangen [boeren, bedrijfsleven en in mindere mate, natuurbeheerders] - de feodale geest van weleer is hier nog immer heel taai. De behandeling van een wetsvoorstel voor de verandering van de waterschapskieswet loopt inmiddels, maar kan bij goedkeuring niet vóór 2023 ingevoerd worden - centraal daarbij staat het wetswijzigingsvoorstel voor de invoering van een onversneden oneman-oneman-systeem van Laura Bromet [GL] en Tjeerd de Groot [D66] [18].

Een dergelijke democratisering van het waterstaatkiesrecht is echter natuurlijk niet genoeg. Wil de nieuwe waterstaatsdemocratie echt adequaat tegenspel kunnen bieden, dan moet zij daar wel op alle schaalniveau's toe in staat gesteld worden. De inmiddels tot 21 waterschappen doorgefuseerde waterschappen van tegenwoordig mogen opgewassen geacht zijn tegen de 12 provincies. Maar op lokaal niveau lijkt de positie van het deze flink uitgedijde waterschappen ten opzichte van de gemeentes eerder verzwakt dan versterkt. Door de decentraliseringsgolf in het afgelopen decennium zijn de bevoegdheden van de gemeentes op r.o.-gebied juist versterkt en zal hun positie binnenkort nog verder versterken na de invoering van de Omgevingswet [NOVI], waarschijnlijk herfst 2022 of voorjaar 2023. Herstel van bevoegdheden voor nieuw-oude onder-waterschappen op lagere

schaalniveaus lijkt hier dus geboden, in te delen naar stroomgebieden/ poldergrenzen waarbij zeker goed gekeken moet worden naar historische waterschapsgrenzen en -indelingen. Daarbij moet er wel gewaakt worden dat de subwaterschappen op het laagste schaalniveau rechtstreeks en democratisch direct verkozen worden!

Ook op het hoogste schaalniveau is er werk aan de democratische waterwinkel. Daar troont Rijkswaterstaat, opgericht in 1798 - een van de kroonjuwelen van de Bataafse Revolutie. Hier is het zaak de revolutie thans te voltooien door de waterstaat los te koppelen van het verkeer en de infra en direct democratisch van onderop controleerbaar te maken. In onze klimaat eeuw verdient dit kroonjuweel van weleer in een waterland als Nederland zeker een dergelijke democratische ereplaats, mét tegelijk een substantiële 'upgrading' binnen het totaal van het staatsbestel.

-Een revolutie als aanzet voor een langetermijn-transitie van water- én landschap

Maar een dergelijke formele democratisering van waterschap en waterstaat is natuurlijk op zichzelf nog geen revolutie. Aan die democratisering moet met actieve politieke mobilisatie handen en voeten gegeven worden om de door ons beoogde, heel ingrijpende transitie van onze waterschappen, onze waterstaat en in het verlengde daarvan ons landschap en onze hele ruimtelijke ordening ingang te kunnen zetten. Een revolutie die meer is dan een omwenteling op korte termijn alleen, maar die wordt ingezet met het oog op veranderingen op de langere termijn, met als voorlopige tijdshorizon het jaar 2120. Een en ander natuurlijk gepaard gaande met tussentijdse momenten waarbij de balans wordt opgemaakt en op basis waarvan de richting van de transitie waar nodig kan worden bijgestuurd. Bij dit alles is het wel van belang dat transitie van af het begin goed wordt ingezet over de minimaal vereiste goede breedte en op goede diepte en in de goede volgorde. Centraal uitgangspunt moet daarbij zijn dat gezond water, een gezonde bodem en gezonde lucht leidend moeten zijn en de andere bestanddelen van de ruimtelijke, maat- en landschappelijke orde volgend. En vanuit die drie uitgangspunten geredeneerd is er een centrale rol in het hele de transitieproces weggelegd voor waterschap en waterstaat. Klimaatadaptief, klimaatmitigatie-proof en biodiversiteits-proof maken zijn de drie hoofdpogingen van de transitie. Die transitie lukt nooit zonder de dan inmiddels volop gedemocratiseerde organen van een waterbestuur dat op alle schaalniveaus adequaat en doortastend weet te opereren. Zij stellen op basis van hun up to date inzichten in de kwali- en kwantiteit van water, bodem en biodiversiteit de nodige randvoorwaarden aan de allocatie van diverse vormen van landgebruik als land- en stedenbouw en de mate van duurzaamheid waarmee dat gebruik gestalte krijgt.

Het in gang zetten van en dergelijke transitie in een inmiddels op biodiversiteits- en klimaatmitigatief gebied volstrekt schaamteloos uitgewoond land als Nederland vergt een hele nieuwe generatie landinrichtingen, ingrijpender dan alle vorige. Deze landinrichtingen nieuwe stijl moeten in de eerste plaats natuurlijk waterinrichtingen worden waarbij waterschap en waterstaat onvermijdelijk een leidende rol spelen. Herinrichtingen die diep ingrijpen: in de vorm van grote en vooral veel kleine ingrepen in het fysieke water- en landschap, in vorm van onvermijdelijk ook radicale ingrepen in de grondeigendomsverhoudingen. Wie zei daar erfpacht, niet alleen voor het stad, maar ook voor het landelijk gebied? De ruilverkavelingen van weleer zijn er niets bij; op de pogingen tot een toch alleszins redelijke grondpolitiek viel er in die tijden zelfs een kabinet....

***=Niet langer een platteland van doodlopende uithoeken,
niet langer een randstad van diepe catacomben***

Om terug te komen op de trits planet-people-profit, die aan de orde kwam in het staartje van het voor-vorige hoofdstuk. Hoe zou de people-poot van deze trits, de sociale dimensie dus, dan gestalte moeten krijgen tijdens onze zoektocht naar nieuwe, wél duurzame evenwichten tussen 'stad' en 'land'? Hoe kunnen beide sociaal leefbaarder worden, hoe kan en intensivering van de interactie

tussen beide daaraan bijdragen? Hoe krijgen we de achterstand-stadje uit zijn catacomben, hoe vindt de in de steek gelaten uithoek-bewoner op het platteland zijn weg naar de stad?

-Het [platte] land:

van doodlopende uithoeken [19] tot euregionale contactzones

De plattelander op weg naar de stad? In de discussie hierover wordt er steeds stilzwijgend van uit gegaan dat hier automatisch sprake is van een Randstad Holland als kloppend hart van het land en dat de regio waar vanuit men vertrekt vanzelfsprekend halt houdt bij de nationale landsgrenzen. Maar in de uithoeken van de natie is men veelal vaak des te sterker gericht op de stedelijke centra aan gene zijde van de grens. Juist die grenzen en de belemmeringen die deze met zich meebrengen op potentieel veelbelovende euregionale grensoverschrijdende samenwerking vormen een groeiend probleem in een natie die in zijn politieke debatcultuur helaas juist steeds nationalistisch-eenkenniger wordt. Dat is geen ontwikkeling van vandaag of gisteren, maar het is decennialang gaande. Nederland, en dan vooral 'Holland', staat meer en meer met de rug naar het continent, de blik gericht op de Angelsaksische wereld. Men zou denken dat de slechte afloop van het Brexitdrama men in en Haag de bakens wel zou verzetten en zich opener ten opzichte Europa zou gaan opstellen. Misschien gaat dat gebeuren, maar hoe lang is de vraag. Waarschijnlijk is de nu aarzelend opkomende Hollandse liefde voor de EU snel voorbij op het moment dat Bidens neo-Keynesiaanse zeepbel knapt. Die liefde is overigens vooral op de politieke besliscentra van de voor de Hollandse koopman interessante Europese natiestaten gericht. Aan de euregionale grensregio's wordt vanuit 'Den Haag' achteloos voorbij gegaan, men laat ze doorgaans arrogant links liggen. Niet alleen Den Haag bezondigt zich daar overigens aan, Berlijn, Parijs en Wetstraat16-Brussel doen daar net zo hard aan mee.

Het is een hele opgave om ondanks deze meervoudige grenslijn van belemmeringen te slechten. Maar het is een opgave die meer dan de moeite waard is. Op een breed front kan hier met grensoverschrijdende samenwerking heel wat bereikt worden. Allereerst op groen-blauw vlak: klimatologisch, hydrologisch, waterstaatkundig, ecologisch -de stroomgebieden van Schelde, Maas Rijn zijn immers grensoverschrijdend. Op sociaal-maatschappelijk vlak met zorg en onderwijs als speerpunten. Een en ander gedragen door grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden, opgehangen aan stedelijke netwerken aan weerszijden van de landsgrenzen: in Zuid Nederland in de connectie van Brabantse stedenband met de Vlaamse stedenruit, in het zuidoosten in de combinatie van het knooppunt Arnhem Nijmegen en Zuid Limburg met het enorme stedelijk netwerk van Rhein-Ruhr, in het oosten en noordoosten in de connecties van de IJsselsteden en Twentestad met Münster en Osnabrück/ Hannover en Assen/Groningen/Eemshaven met Bremen/Oldenburg en Hamburg met Zwolle als scharnier tussen beide. Denk bij grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden niet alleen of zelfs maar in de eerste plaats aan stedelijke netwerken, maar ook en niet in de laatste plaats aan grensoverschrijdende waterschappelijke netwerken. Het buitenlandse water uit de stroomgebieden van Schelde, Maas, Rijn en Overijsselse IJssel houdt niet op bij de Nederlandse grens! Randstad Holland lijkt in zulke netwerken vaak opvallend ver weg, niet alleen of op de eerste plaats geografisch maar vooral cultureel en mentaal. Onze opgave is het ook die kloof weer te dichten.

Een fantastische illusie, dergelijke netwerken? Nee precies het omgekeerde, juist superrealistisch. Deze netwerken vormen de oer-basis voor het Europa der regio's, de onontbeerlijke uitweg uit de impasse waarin Europa geraakt is: gevangen in en geterroriseerd door zijn neoliberale interne markt en verlamd door de competentiestrijd tussen de Brusselse EU-bureaucratie [de Europese Commissie] en de regeringsleiders van de afzonderlijke EU-natiestaten [de Europese Raad]. Zonder een democratisch en inclusief Europa der regio's is er op termijn onvermijdelijk helemaal geen Europa meer!

-Het nieuwe, zich verstedelijkende platteland:

-Van vervuilde agrifood-sector naar cleantech, en van smalle economie naar breed welzijn in een ademend landschap

'Cleantech-regio' - zo heeft de stedendriehoek Apeldoorn-Deventer-Zutphen zich inmiddels laten dopen. Is het een stille hint om toch vooral te willen bedrukken dat toch ook Oost Nederland, of althans dit stuk van dit landsdeel, afstand wil nemen van het milieuhygiënisch weinig flatteuze imago dat aan de door de vervuilde bio-industrie op de arme zandgronden van zuid, centraal en oost Nederland kleeft? Van die bedenkelijke faam heeft het zuiden nog het meeste last, en dan nog het oosten van Noord-Brabant nog het meest. Maar laat daar nu juist het contrast met de relatief schone en geavanceerde high tech van 'Brainport Eindhoven' met de chipmachine-industrie van ASML als vlaggenschip het scherpst zijn. Elders op de arme zandgronden buiten de Randstad mag het contrast minder groot zijn, maar de zorgen zijn er daarom nog niet minder om - niet alleen of zozeer om het contrast, maar vooral om de veel te diepe intensieve agrarische sector hier legt op de toch al beperkte draagkracht van milieu en biodiversiteit hier. En lijken het oosten en noordoosten vooralsnog weinig aansprekende cleantech-sectoren die deze regionen beslissend uit hun verdriet kunnen optillen. Vooralsnog inderdaad, want wie bereid is nader te observeren ontdekt hoopvolle kiemen. Denk daarbij niet alleen of maar in de eerste plaats aan 'groene waterstof' vaak als panacee voor deze hoek van het land gepresenteerd. De mogelijkheden kunnen hier veel breder gezocht en gevonden worden, ook in het zieldogende noordoosten. De kust en de zee vormen hier niet alleen een bron van windenergie, maar ook voor duurzame inzet van de maritieme biomassa als grondstof voor productie van naast energie ook van voedsel en handelsgewassen - dat alles met inachtneming van de kwetsbaarheid van de Waddennatuur vanzelfsprekend. Tal van inter-euroregionale initiatieven op deze gebieden komen steeds sterker van de grond [20] Maar niet alleen de fysieke omstandigheden kunnen hier gunstige ontwikkelingsperspectieven bieden, ook de de 'Noorderlandse' samenleving als zodanig en het daarin vervatte menselijk-culturele kapitaal kunnen de basis vormen voor nieuwe vormen van sociale en medische zorg met zogeheten 'healthy ageing' - gezond ouder worden - als zorgspeerpunt in de notoire demografische krimpregio's hier aan weerszijden van de landsgrens. Ook hier zijn in de intergrenzelijke initiatieven niet van de lucht, met samenwerkingsverbanden tussen universiteiten en hogescholen in Groningen, Bremen, Oldenburg, Münster en Enschede. Tijdens de Corona-crisis ontwikkelde zich een eigen noordelijke epidemiologische onderzoeks- en behandelpraktijk, deels afwijkend van de benadering van het RIVM in Zeist, een praktijk waarvan de viroloog en microbioloog Alex Friedrich, tot voor kort verbonden aan de Groningse universiteit, tegenwoordig aan het academische ziekenhuis van Münster, het boegbeeld is. Hij bepleit een veel intensievere samenwerking van de zorg aan weerszijden van de grens om elkaars zwakke punten te kunnen opvangen en te kunnen leren van elkaars benaderingswijzen [21].

Kortom, tal van initiatieven in het oosten en noordoosten des lands die perspectief kunnen bieden op een veel bredere economie dan de doorgaans vooral sectorieel gedefinieerde 'smalle' economie in het dominante vertoog onder economen. Een economie die niet alleen welvaart maar ook welzijn beoogt. Een welzijn waarmee ruimte ontstaat voor een ademend landschap, fysiek en mentaal. Waar we - sadder en wijser geworden - proberen de fouten te voorkomen die tijdens we de verstedelijkingsopgave in en om Randstad Holland in de tweede helft van de 20^e eeuw gemaakt hebben. Met meer oog en oor voor de taal van het landschap, fysiek en mentaal. Dat vergt de nodige openheid en het nodige incasseringsvermogen van de bestaande bevolking in zuid, oost en noordoost Nederland op het moment da er een substantiële verhuisbeweging vanuit het westen naar de 'buitengewesten' op gang zou komen. In dit opzicht lijkt het historisch gezien meest vrije, niet of nauwelijks gefeodalisering of 'overherige' [22] noordoosten - de provincies, Friesland, Drenthe en Groningen - het meest open te kunnen staan voor een dergelijk toekomstperspectief. En een dergelijk toekomstperspectief vraagt natuurlijk zeker ook de nodige openheid van toekomstige nieuwkomers uit het westen. Hoeveel openheid daar opgebracht kan gaan worden kan ook hier mede afhangen van de vraag van waar de westerse nieuwkomers vandaan komen: noordelijk -

Hollands Noorderkwartier- of zuidelijk van de overherigheidsgrens, of... - om het breder te trekken - van binnen of buiten Europa....

De stad en zijn catacomben:

hoe 'inclusief' kunnen we de nieuwe krimpende Randstad maken – sociaal en ecologisch?

Als we de metropoolvorming in Randstad Holland in al zijn vruchteloze concurrentie-obsessie met de grote metropolen in vooral noordwestelijk Europa 'gewoon' zijn gang laten gaan, komen we in Randstad Holland waarschijnlijk veel sneller dan we zelf denken in een neergaande spiraal terecht, maar dan wel in een ongewilde en moeilijk beheersbare spiraal. Beter is het dan natuurlijk de ontwikkelingen vóór te zijn. Als we de globalistische economie, al dan niet EU-gemodificeerd, verder carte blanche blijven geven, is de kans groot dat de technologische ontwikkelingen die door de globalisering los gemaakt worden als robotisering en kunstmatige intelligentie leiden tot de opkomst van een technologisch hoogwaardige maar relatief weinig arbeidskrachten vergende industrie. Dit brengt natuurlijk wel een en ander op aan - vooral hooggekwalificeerd - werk, maar waarschijnlijk toch onvoldoende om onze monden blijvend te kunnen. Nóg een ander mogelijk minstens zo dramatisch gevolg van deze ontwikkelingen? De omvang van al dat massale gesleep met eind- en halffabricaten over de hele aardbol gaat sterk terug. Wat natuurlijk wel blijft is het vervoer grondstoffen, maar per saldo zal een en ander al de komende kwart eeuw waarschijnlijk tot een enorme teruggang leiden van de wereldwijde goederenbewegingen van en naar de grote Europese container-zeehavens, zo zijn de prognoses. Van die havens staan er twee [Rotterdam en Antwerpen] en één als kandidaat-containerhaven met zijn nieuwe grote zeesluis [Amsterdam] op de Europese zeehaven-top-vier, op een steenworp van elkaar gelegen binnen onze Lage Landen [23]. Als de regering Rutte IV en haar opvolgers in hun Randstad-centrische benadering blijven volharden en daarbij de focus blijft richten op de verkeerslogistiek als leading sector, blijft verzuimen groen en schoon te investeren in de eigen maakindustrie bij voorkeur in hydrografisch veilige gebieden buiten de Randstad én tegelijk verdere verstedelijking hardnekkig blijft concentreren op de waterstaatkundig kwetsbare Randstad, dan is de ellende na die kwart eeuw waarschijnlijk niet te overzien. Stort de boel dan alleen al niet economisch jammerlijk in, dan wel in combinatie met andere fatale ontwikkelingen in het kielzog van dit beleid zoals daar zijn: verdere aantasting van de leefbaarheid, wegzakkende bodems, huizen, wegen en leidingen en het steeds brutaler opkomen en het zich steeds wispelturiger gedragen van het water.

Als het eenmaal zo ver is gekomen. dan zijn we natuurlijk te laat, veel te laat. Daarom moeten we nu al beginnen aan een ruimtelijk deltaplan voor de lage termijn met een tijdhorizon in 2120. Een plan dat bestaat uit een stedenbouwkundige terugtocht uit de Randstad en omgeving, gecombineerd met een grote urbane verhuizing landinwaarts. Dat betekent niet alleen dat we eindelijk in het ruimtelijk-economisch beleid eens prioriteit kunnen geven aan 'de provincie', zodat deze niet langer veroordeeld is tot een vergeten landstreek met steeds verder verwaarloosde uithoeken. Een dergelijk delta zou tegelijkertijd ook doorzicht kunnen bieden op een nieuwe beloftevolle toekomst voor een demografisch weliswaar krimpende maar ecologisch steeds leefbaarder wordende Randstad - dit laatste mogelijk geworden dankzij steeds meer ruimte voor groen en blauw. Zou moeten kunnen bieden inderdaad, maar niet automatisch, dat gaat niet vanzelf, het is geen gelopen race, want voor een - vaak pijnlijk- proces van terugtocht zijn mensen psychologisch nu eenmaal veel moeilijker te porren dan voor tot de verbeelding sprekende groei- en bloeiscenario's. Een aller-, allereerste basisvoorwaarde voor succes bij een dergelijke veelomvattende operatie is het herwinnen van het vertrouwen in de toekomst bij sterk achtergestelde, gediscrimineerde en daardoor getraumatiseerde groepen. Systematisch achtergesteld en gediscrimineerd - van toeslagenschandaal tot en met Rotterdamwet, alsof er voor hen alleen plaats is in de catacomben van een ooit zo glorieuze maar nu steeds verder in ontbinding rakende stedelijke regio. Maar in een demografisch en qua economische volumina afgeslankte Randstad zal er alleen al dankzij zijn

verkeerslogistiek uitgesproken strategische positie tegelijk altijd ook heus wel ruimvoldoende basis blijven bestaan voor de nodige welvaart. De vraag is dan hoe deze welvaart te verbinden met welzijn en inclusie, sociaal en ecologisch. Door allereerst de welvaart veel gelijkmatiger en eerlijker te verdelen, om te beginnen op volkshuisvestingsgebied - dus zonder de huidige vaak zo giftige uitbuitings- en uitsluitingsmechanismen. Door tegelijk op ecologisch vlak ook hier in die o zo 'metropolitaine' Randstad zo veel mogelijk een regionale circulaire voedsel economie na te streven die zich aan weet te passen aan waterdynamischer en op bepaalde plekken steeds verder verziltende omstandigheden - maar dan wel zonder de schandalige uitbuiting van arbeidsmigranten in de intensieve land en tuinbouw onder de rook van de Randstad zoals die nu vaak plaats vindt. Én door de bestaande industrie die wél overleefd mag blijven dusdanig én te vergroenen én tegelijk te socialiseren dat zij klaar staat voor de toekomst. Een casus als die van de Hoogovens in de IJmond is daarbij een goede toetssteen. Zullen milieu- en vakbeweging hier gezamenlijk in staat zijn over de eigen schaduw heen springen en daarbij ook de eigen natie te overstijgen door tot een op Europees schaalniveau afgewogen en afgedwongen oplossing te komen waarbij de multinationals eindelijk de deur gewezen wordt [24]? Wanneer gaan we op naar 'Brussel'?

NOTEN

[1]

Zie het redactionele artikel in dit winternummer als ook:

=Zie de voor de adviesbrief van deltacommissaris Glas van 3 december 2021:

<https://www.deltaprogramma.nl/documenten/publicaties/2021/12/06/briefadvies-deltacommissaris-woningbouw-en-klimaatadaptatie-spoor-2>

=Dat advies is mede gebaseerd op het onderzoeksessay:

Op waterbasis - Grenzen aan de maakbaarheid van ons water- en bodemsysteem Delft/ Den Haag/ Middelburg/ De Bilt [Deltares/ Bosch Slabbers / Sweco] 2021:

2021: <https://klimaatadaptatienederland.nl/en/@249379/essay-op-waterbasis/>

[2]

Jan Benjamin, **Hoe moet het nu verder met Schiphol?** In: *NRC/HB*, 10 december 2021, zie link:

<https://www.nrc.nl/nieuws/2021/12/10/hoe-moet-het-nu-verder-met-schiphol-a4068604>

[3]

Zie wat dit betreft ook de conclusie van Adri Duijvestein over deze problematiek in de staart van het artikel van Arjen Schreuder, **Heel veel huizen bouwen is niet de enige oplossing voor de wooncrisis** In: *NRC/ HB* van 4 januari 2022; zie link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2022/01/04/verpletterd-door-de-woningnood-a4075664#/handelsblad/2022/01/05/#106>

[4]

Zie: Floris van Straaten, **De wereldbevolking slinkt en vergrijsst nog sneller dan gedacht en 'de gevolgen zullen enorm zijn'** In: *NRC/HB* 1 februari 2021. Zie link: https://www.nrc.nl/nieuws/2021/02/01/bereid-je-voor-op-een-slinkende-en-grijzere-wereldbevolking-a4030026?fbclid=IwAR3xSYVESIIW4cCi65XXVNettZN_s8QLApEpExJhJdIpz1MaMomUqtUUSE#/handelsblad/2021/02/02/#114

[5]

Zie over eerdere studies die al in een zelfde richting wijzen het boek van de Canadese onderzoekers Darrell Bricker en Joh Ibbitson, **Empty planet -The shock of global population decline** Londen [Uitg. Robinson] 2019 en soortgelijke onderzoeken, aangehaald in het artikel **Global Population Decline & de EU 7 als het nieuwe Europa** Zie link: <http://www.dubbelkrimp.nl/downloads/zomer-2019/RedactioneelZomer2019.pdf>

[6]

Waaronder economen als Coen Teulings in dit artikel: **Leer leven met dure huizen in de grote steden** In: **NRC/HB** van 18 oktober 2021; Zie link: <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/10/18/leer-leven-met-dure-huizen-in-de-grote-steden-a4062196>

[7]

Zie hierover en andere recente demografische trends diverse artikelen, waaronder :
=**Bevolkingsgroei vrijwel terug op niveau van voor corona** [CBS] 4 januari 2022; zie link: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/01/bevolkingsgroei-vrijwel-terug-op-niveau-van-voor-corona>
=**Minder gemeenten met krimp in 2021** [CBS] 4 januari 2022; zie link: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/01/minder-gemeenten-met-bevolkingskrimp-in-2021>

[8]

Stefan Groot, **Gemeten woningtekort zegt weinig over werkelijke schaarste** [Rabobank] 21 december 2021; zie link: <https://economie.rabobank.com/publicaties/2021/december/gemeten-woningtekort-zegt-weinig-over-werkelijke-schaarste/>

Alsook: Wim Derksen, **Drie cruciale feiten over de woningbouw** 6 september 2021, en dan het eerste feit/ punt; 6 september 2021, zie link <https://www.wimderksen.com/blogs/drie-cruciale-feiten-over-de-woningbouw.html>

9]

Wim Derksen, **Drie cruciale feiten over de woningbouw** 6 september 2021, en dan hier het derde feit/ punt; 6 september 2021, zie link <https://www.wimderksen.com/blogs/drie-cruciale-feiten-over-de-woningbouw.html>
<https://www.wimderksen.com/blogs/drie-cruciale-feiten-over-de-woningbouw.html>

[10]

Zie noot [3]

[11]

Gebrekkige doorstroming van ouderen is volgens gemeenten grootste oorzaak woningnood In: **Stadszaken** van 30 december 2021; zie link: <https://stadszaken.nl/artikel/3977/gebrekkige-doorstroming-van-ouderen-is-volgens-gemeenten-grootste-oorzaak-woningnood>

[12]

Over de effecten van de Rotterdamwet zie o.m.: Cody Hochstenbach, **Rotterdamwet is mislukt** In: **Sociale vraagstukken** 10 juni 2016; zie link: <https://www.socialevraagstukken.nl/rotterdamwet-is-mislukt/>
Door met name het vaak opnemen van het instrument van dezogeheten *Leefbaarometer* [met bezwarende gegevens over etniciteit in de daarbij gehanteerde algoritmen] pakt de wet in de praktijk nog eens extra racistisch uit, zie hierover ook: **Kasper Baggerman, Migratieachtergrond? Volgens de Leefbaarometer maak jij je wijk dan slechter** In: **Stadszaken** van 16 juni 2020; zie link: <https://stadszaken.nl/artikel/2804/migratieachtergrond-volgens-de-leefbaarometer-maak-jij-je-wijk-dan-slechter>

[13]

]Zie - hier opnieuw , wellicht ten overvloede - de **adviesbrief van deltacommissaris Glas** van 3 december 2021, zie link: <https://www.deltaprogramma.nl/documenten/publicaties/2021/12/06/briefadvies-deltacommissaris-woningbouw-en-klimaatadaptatie-spoor-2>
en het onderzoeksessay waarop hij zich baseert: **Op waterbasis - Grenzen aan de maakbaarheid van ons water- en bodemsysteem** Delft/ Den Haag/ Middelburg/ De Bilt [Deltares/ Bosch Slabbers / Sweco] 2021; zie link: <https://klimaatadaptatienederland.nl/en/@249379/essay-op-waterbasis/>

[14]

Deltacommissaris: '820.000 nieuwe huizen gepland in kwetsbare gebieden' - We bouwen onze eigen klimaatondergang tegemoet In het redactioneel in winterkwartaaljournaal 2021/2022 van desite www.dubbelkrimp.nl

[15]

Onno Havermans, **Bezorgde Drenten zijn het bollengif beu en verlangen actie van de overheid. 'Er ligt echt een deken van gif over Nederland'** In *Trouw* van 12 januari 2022; zie link: <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/bezorgde-drenten-zijn-het-bollengif-beu-en-verlangen-actie-van-de-overheid-er-ligt-echt-een-deken-van-gif-over-nederland~b526ca48/?fbclid=IwAR392or5LOvEfloQqXAJcSaO5JjHvhxSlCtpkXkC3qig4BITBeoDe3v2U14>

[16]

Over het initiatief '**Land van ons**' de website: <https://landvanons.nl/>

[17]

Over het initiatief '**Herenboeren**' de website: <https://www.herenboeren.nl/>

[18]

Voorstel van wet van het lid Bromet tot wijziging van de Waterschapswet en de Kieswet in verband met het volledig democratiseren van de waterschapsbesturen ; zie link: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35608-3.html>

[19]

=Zie over het verschijnsel over het sterk teruglopende voorzieningenniveau buiten de Randstad, waarbij ook de term land van verre uithoeken valt : Coen van de Ven, **De afname van regionale voorzieningen - Hoe Den Haag uit Nederland verdween** In: De Groene Amsterdammer van 13 oktober 2021; zie ook link:

<https://www.groene.nl/artikel/hoe-den-haag-uit-nederland-verdween>

=Dieper op dit verschijnsel en belendende verschijnselen wordt ingegaan in: -Floor Milikowski, **Een klein land met verre uithoeken - Ongelijke kansen in veranderend Nederland** Amsterdam/ Antwerpen [Atlas Contact] 2020 als ook in: -Josse de Voogd & René Couperus, **Atlas van afgehaakt Nederland - Over buitenstaanders en evestigden** December 2021. Deze atlas brengt natiebreed de groeiende verschillen per regio, stad, wijk in kaart qua inkomen, opleiding, [politieke] invloed en participatie e.d. Zie link:

<https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/258329/atlas-van-afgehaakt-nederland.pdf>

[20]

Een aardig overzicht van diverse grensoverschrijdende initiatieven geeft bijvoorbeeld de website van Jan Oostenbrink, zie link: <https://janoostenbrink.eu/over/>

[21]

Zie o.m:

-Liza van Lonkhuyzen, **Ga dan maar naar Duitsland of België** [interview met Alex Friedrich] In: *NRC/HB* 15 september 2021 – zie link

<https://www.nrc.nl/nieuws/2021/09/15/operatie-inhalen-ga-dan-maar-naar-duitsland-of-belgie-a4058510>

-Mark Middel, **Het was gevaarlijk wat we aan het doen waren** [interview met Alex Friedrich]] In: *NRC/HB* 15 november 2020 – zie link

<https://www.nrc.nl/nieuws/2020/11/15/het-was-gevaarlijk-wat-we-aan-het-doen-waren-a4020139>

[22]

Over de term overherigheid zie de monumentale studie van A.J. Wichers, **De oude plattelandsbeschaving Een sociologische bewustwording van de 'overherigheid'** Wageningen [Centrum voor landbouwpublicaties studies en landbouwdocumentatie] 1965; en dan met name in de paragraaf **De overherigheidsgrens** [v.a. blz. 182] en het kaartje op blz. 262 , zie link: <https://edepot.wur.nl/318061> . De overherigheidsgrens ligt in het noordoosten langs het riviertje de Reest, in het westen langs het [Oer]IJ - dit natuurlijk met de nodige uitzonderingen en nuanceringen. Ten zuiden van die grens heersten vanouds overherige, 'feodale' verhoudingen en dito mentaliteit, ten noorden daarvan meer' vrije en gelijkwaardiger verhoudingen.

[23]

Zie hierover meer in het artikel : **Hoe leefbaar wordt de smart city ? 3D-printing en de Waaiestad** in het kwartaaljournaal winter 2017/2018 op deze site, zie link: <http://www.dubbelkrimp.nl/downloads/winter->

[2018/BerichtenDigiruimtelijkfrontWinter201718.pdf](#) en dan met name de artikelen genoemd onder de noten 1, 3 en 5 in dat artikel.

[24]

=FNV-vakbondsleider Roel Berghuis is in dit artikel aan het woord, waarbij ook aandacht voor het bondgenootschap met de milieubeweging [Milieudefensie]: Max Vancauwenberge en Sander Claessens, **Hoe de vakbond staalgigant Tata Steel dwingt de productie te vergroenen** In: *Solidair* 11 oktober 2021 Zie link: <https://www.solidair.org/artikels/hoe-de-vakbond-staalgigant-tata-steel-dwingt-om-de-productie-te-vergroenen>

=Een pleidooi voor nationalisatie van Tata Steel is te lezen in dit artikel: Peter Sas, **Nu is het moment: nationaliseer Tata!** In: *Joop* van 23 januari 2022 Zie link: <https://joop.bnnvara.nl/opinies/nu-is-het-moment-nationaliseer-tata>

